

Икономическо развитие на древните цивилизации

1. Обща характеристика

В основата на възникването и развитието на древноизточните цивилизации стоели обществата, които преминали към развитие на земеделска дейност, осъществена на по-високо ниво на организация при обработване на земята в сравнение с предходните, по-ранни човешки общества. Те успели да се възползват от благоприятните фактори на физическата среда, която постепенно преобразували благодарение на значителното подобрене на земеделските техники, познати дотогава. Една от най-важните последици от развитието на високопродуктивното земеделие била повишената възможност на дадени райони да изхранват своето население. Появило се имуществено неравенство и възникнали ранни форми на експлоатация, при които водеща роля имали религията и държавната власт и формираните взаимоотношения между нея и населението.

2. Стопанството на Шумер

През IV-то хилядолетие пр.н.е. на територията на Долна Месопотамия, между реките Тигър и Ефрат, северно от Персийския залив възникнала първата велика цивилизация известна в историята - тази на шумерите. Тя се отличавала с голяма концентрация на населението, оживени градове, монументална архитектура и голямо богатство от религиозни, артистични и литературни традиции, които оказвали влияние върху други древни цивилизации в продължение на хилядолетия.

Икономическата основа на тази първа цивилизация стояла в нейното високопродуктивно селско стопанство. Естествената плодородност на черните алувиални почви се подновявала ежегодно от наносите отложени при пролетните заливания на реките. За рационалното използване на продуктивната мощ на земята било необходимо създаването на сложна система за отводняване и напояване. Изграждането и поддържането на такава

система изисквало наличие на многобройна работна сила, която да бъде умело управлявана. Ръководните функции били изпълнявани от съсловието на жреците и воините, които контролирали голяма маса от зависимо население съставено от селяни и занаятчии. Чрез данъци, такси и заробване управляващите се сдобили с богатство, което използвали за изграждането на публични сгради и храмове, за изработване на предмети на изкуството и др.

Ранните шумерски градове като Ериду, Ур, Урук и Лагаш били едновременно икономически и религиозни средища съсредоточени около храма на някое местно покровителствено божество. В тези градове социалната структура била подчинена на ясно диференцирана йерархия. Масата от селяните и неквалифицираните работници, съставляващи около 9/10 от населението живеела в положение на подчинение близко до пълно робство, без да притежава права и собственост. Земята била във владение на храма и била администрирана от представителите на божеството в лицето на духовенството. През един по-късен период, около началото на III-то хилядолетие, новопоявилото се съсловие на воините, ръководено от вождове, установило своята власт заедно с тази на духовенството.

Необходимостта от отчетност при събирането и използването на данъците и таксите, довела до въвеждането на пиктографски знаци върху глинени плочки, които до 2800 г. пр.н.е. били стилизирани в клинообразна система за писане. Това превърнало шумерския език в първия писмен език, което представлява отличителна черта на месопотамската цивилизация. Появила се в отговор на нуждите от административни записки, писмеността започнала да се използва в литературата, за религиозни нужди и др. В една по-късна фаза от развитието, след като строгата централизирана храмова организация отстъпила място на по-голяма свобода на стопанската дейност, върху глинени плочки започнали да се записват договори, да се отбелязват задължения и други търговски и финансови сделки.

Месопотамската цивилизация постепенно проникнала на север в Акад, чийто главен център бил Вавилон, а по-късно се разпространила и в най-

горните части на Двуречието. Чрез търговските си експедиции в търсене на необработени материали, главно метали и някои други стоки, месопотамските градове-държави стимулирали развитието на зараждащите се цивилизации в Египет, Източното Средиземноморие и Егейския район, Анатолия и Индуската долина, като египетската и индуската, също като месопотамската, били крайречни цивилизации и дължали своето съществуване на уменията си да използват приижданията на реките около които били разположени

2.3. Стопанството на Древен Египет

Египет към края на IV-то хилядолетие пр.н.е. все още се намирал в неолитния стадий на развитие, но контактите на северните му райони с Месопотамия през Персийския залив, Червено море и Индийския океан насърчили бързото му развитие във всички аспекти на цивилизацията. До средата на III-то хилядолетие египетската държава навлязла в напреднал стадий в своето управление, изкуство, религия и икономика, които останали непроменени в основните си черти до началото на новата ера, независимо от чуждите нашествия и вътрешни катаклизми.

Стопанското развитие на Древен Египет преминало условно през четири етапа: архаичен период - от края на V-то до края на IV-то хилядолетие пр.н.е.; период на Ранното и Древното царство - от 3000 до 2151 г. пр.н.е.; период на Средното и Новото царство - от 2151 до 1071 г. пр.н.е., след което мощната египетска държава навлязла в период на упадък и се разделя на отделни самостоятелни царства, което става причина за постепенното и завладяване в течение на няколко века последователно от Асирия, Персия и Рим.

В края на първия период се появила необходимост от контролиране на системата от напоителни съоръжения по двата бряга на река Нил. Възникнало имуществено разслоение и била обособена общинно-племенна аристокрация и жреческо съсловие. Всичко това наложило обединяването на Египет в единна централизирана държава, която първоначално наподобявала първичен племенен съюз, в който постепенно държавната власт в лицето на фараоните

се утвърдила като върховен собственик на земята и върху основата на това право събирала част от получената реколта под формата на натурален данък.

През втория период от стопанското развитие на Египет вече съществували едри земеделски стопанства на фараона, висшите държавни сановници и храмовете. Първоначално висшите държавни длъжности се заемали от родственици на фараонската династия, а по-късно и от забогатели по служебен път сановници от неблагороден произход. Установила се практиката да се осигурява държавна издръжка на служебната аристокрация чрез раздаване на едри условни имения и ползването на доходите от тях. По-късно се проявила тенденция тази нова прослойка да превръща своето привилегировано обществено положение в наследствено над собствеността и властта.

Управлението на едрите имения на фараона и на служебната аристокрация било възлагано на надзиратели, писари, отговорници за припасите и добитъка. Идентично било управлението и на храмовите стопанства, които обаче в известни периоди се ползвали с по-голяма относителна самостоятелност. От тези стопанства се добивала основната натурална продукция, чрез която се осигурявала издръжката на фараонската династия и жреческото съсловие, както и на низши служебни лица, слуги, роби и др. Едрите имения на фараона, висшата служебна аристокрация и храмовите стопанства на жреческото съсловие били обработвани с труда на селяни от близките селски общини. Те били обременени с трудова повинност и през времето на нейното отработване били подчинени на господаря или управителя на имението.

Основното производително население, наречено царски земеделци, притежавало участъци земя в рамките на селската община от които осигурявало своята материална издръжка и изплащало под формата на натурална продукция данъци, определени от централната фараонска администрация. В рамките на селската община през този период вече съществувало имуществено и социално неравенство.

Робския труд не стоял в основата на египетското стопанство. Броя на робите според изчисленията на някои стопански историци и икономисти, съставлявал от 3 до 5% от стопански активното население и техния труд имал само спомагателна роля предимно в домашното стопанство, работилниците, мините, строителството на дворци, храмове, пирамиди и др.

През третия етап от стопанското развитие на Древен Египет се активизирала завоевателната политика на фараоните към Финикия, Месопотамия и други държави. Така бил осигурен значителен приток на роби и ежегоден данък от покорените страни и народи. Количеството на робите достигнало 5 до 7% от стопански активното население, но и през този период в основата на обществената издръжка стояла експлоатацията на труда на селяните общинници, а не на робите. През периода робския труд бил използван предимно във фараонските и храмовите стопанства.

Фараоните започнали да предприемат действия свързани с ограничаване могъществото на едрата наследствена аристокрация. Променен бил начинът за осигуряване на държавна издръжка на подчинените на едрата аристокрация по-низши държавни служители. Те започнали да получават непосредствено от държавната власт земи, роби или използвали принудителния труд на селяни-общинници. Част от селяните обработвали участъци от фараонските или храмовите земи срещу задължението да предават определен дял от получената реколта, като получавали семена за посев и работен добитък под наем. През периода съществували и самостоятелни земеделци с частна земя, но те също изплащали данъци на централната администрация под формата на натурална продукция или на приравнен паричен еквивалент.

Като паричен еквивалент първоначално се използвала медта, а по късно среброто и златото. Монети не се употребявали, а в някои случаи като пари се използвали определено количество пшеница или текстил под формата на парчета плат.

Съществен напредък бил постигнат в занаятите и занаятчийската техника. Широко разпространение получил бронзът. Започнал добив и обработка на

желязо. Усвоени били и се прилагали техниките на боядисване на стъклото, леенето на големи метални отливки, вертикалния тъкачен стан и др. Успоредно с държавните работилници и тези на храмовите стопанства нараствал и броят на самостоятелните занаятчии, които започнали да локализират своето присъствие в цели квартали на големите градове.

В периодите на политическа дестабилизация, а впоследствие при попадането на Египет под властта на други империи, неговата икономика приемала едни или други черти под тяхното конюнктурно влияние. Нейната същност обаче не се променяла, като строгия държавен контрол се простирал върху всички стопански дейности, осъществяван чрез многоброен бюрократичен апарат от чиновници, писари, управители на имения, надзиратели и др. Голяма част от търговската дейност също била монополизирана от държавата.